

De verschuiving in de relatie tussen beroep en opleiding: substitutie of verdringing?

Coen Teulings

Salverda bespreekt in zijn artikel niet alleen mijn proefschrift: een reeks van onderzoeken die ik heb geschreven - al dan niet in samenwerking met andere auteurs - passeren de revue. Ik stel deze gezamenlijke bespreking zeer op prijs. Ik heb deze publikaties zelf altijd als delen van een groter project beschouwd, en het verheugt mij dat deze lijn ook door anderen wordt herkend.

Naast dit gesteelde eergevoel ben ik om nog een andere reden blij met zijn bespreking. Zowel uit zijn beschouwing als uit eerder commentaar¹ is mij gebleken dat ik er niet op alle punten in geslaagd ben mijn ideeën over te brengen. Het commentaar van Salverda biedt mij een alibi om nogmaals bij het verschijnsel 'verdringing' stil te staan.

Deze reactie bestaat uit drie delen. In Paragraaf 2 probeer ik de hoofdlijn uit mijn proefschrift samen te vatten. Met name ga ik in op het onderscheid tussen 'substitutie' en 'verdringing'². Van hieruit valt te begrijpen waarom ik een begrip als 'onderbenutting' liever niet wil gebruiken. Tevens sta ik stil bij het onderscheid tussen verdringing als een structureel en als een conjunctureel verschijnsel³. In Paragraaf 3 komen vervolgens een aantal losse punten uit het commentaar van Salverda aan de orde. In Paragraaf 4 sta ik stil bij de implicaties van deze en verwante onderzoeksresultaten.

1 Substitutie of verdringing?

Salverda destilleert een rode draad uit mijn publikaties: het gebruik van de variabele 'beroep'. Dit is inderdaad het verbindend thema, waardoor mijn onderzoek zich onderscheidt van het arbeidsmarktonderzoek van de meeste economen. 'Beroep' is bij

1 De Grip (1990).

2 Teulings (1990a)

3 Zie het commentaar van De Grip (1990)

economen een vergeten variabele. Economen analyseren de effecten van opleidingsverschillen op lonen (i.c. de aanbodkant van de markt). Een beroep op de egaliserende krachten van het marktmechanisme is voldoende om verder niet naar baankenmerken (i.c. de vraagkant) te hoeven kijken: aanbieders met gelijke kwalificaties zullen daardoor een gelijke beloning weten te bedingen. Daarmee wordt een essentieel probleem van de arbeidsmarkt weggedefinieerd, namelijk de afstemming tussen vraag en aanbod.

Figuur 1 is een ideaaltypische weergave van het verband van drie voor de arbeidsmarkt cruciale variabelen, opleiding, beroep en bedrijfstak. Het ene uiterste wordt gevormd door de variabele bedrijfstak. De verdeling van de productie over bedrijfstakken wordt bepaald op de goederenmarkt: hoe groter de afzetperspectieven voor een bedrijfstak, des te groter zijn aandeel in de productie.

De schakel van bedrijfstak naar beroep staat voor de keuze van de onderneming voor een bepaalde produktietechniek c.q. bedrijfsorganisatie.: kiest een bedrijf voor geautomatiseerd inpakken dan heeft het technici in dienst, kiest het voor handmatig inpakken dan treft men veel inpakkers in het personeelsbestand. In de afgelopen jaren zijn er diverse onderzoeken naar de beroepenstructuur verricht⁴. De resultaten van deze onderzoeken zijn niet opzienbarend: los van een trendmatige daling van het aandeel van lagere industriële beroepen vallen er nauwelijks systematische invloeden te ontdekken.

De laatste schakel, van beroep naar opleiding, staat voor het afstemmingsproces op de arbeidsmarkt. Daar worden de vraag, onderverdeeld naar beroep, en het aanbod, onderverdeeld naar opleiding, met elkaar geconfronteerd⁵. Het proces van afstemming tussen een heterogeen aanbod en een heterogene vraag wordt in de internationale literatuur aangeduid met het begrip 'matching'⁶. Door verwaarlozing van de variabele 'beroep', verdwijnt dit afstemmingsprobleem in veel economisch onderzoek buiten beeld. Juist dit probleem is het onderwerp van mijn proefschrift.

In de context van het Walrasiaanse algemeen evenwichtsmodel is er op zich weinig bezwaar tegen om 'beroep' weg te laten. De vraag en aanbod van een bepaalde soort arbeid zijn daar een functie van alle prijzen. Beschouw bijvoorbeeld een toename van het aanbod van academici. Hierdoor zal de loonvoet van academici dalen. Ten eerste zullen werkgevers daardoor binnen een bepaald beroep sneller geneigd zijn academici aan te stellen. Ten tweede zullen werkgevers eerder produktietechnologieën kiezen die relatief veel hogere functies met zich mee brengen, aangezien deze functies relatief goedkoper kunnen worden vervuld. Men kan beide effecten echter zonder bezwaar samen nemen door de tussenstap 'beroep' over te slaan en rechtstreeks de beloning per opleidingscategorie af te leiden uit vraag en aanbod van arbeid per opleiding. Dit is precies wat het CPB in zijn arbeidsmarktmodel doet.⁷

Zoals in het vervolg zal blijken is dit echter minder goed mogelijk zodra wij de denkbeeldige wereld van het algemeen evenwichtsmodel verlaten. Indien de

⁴ Zie Bekkering, Cramer en Ghering (1988); Dekker, De Grip en Heijke (1988).

⁵ "Beroep" is dus een kenmerk van een baan, niet van een persoon. Werklozen hebben dus geen beroep, hoogstens een laatst uitgeoefend beroep, Teulings (1990a), p. 9 noot 20. Vanzelfsprekend worden niet alle verschillen in de vraag naar respectievelijk het aanbod van arbeid afdoende beschreven door beroep en opleiding. Als eerste benadering is het echter heel aardig.

⁶ Pissarides (1987).

⁷ CPB (1987)

mogelijkheid wordt toegelaten van macro economische verstoringen van het evenwicht die niet onmiddellijk door bewegingen van lonen en prijzen worden opgevangen, dan is het wel degelijk van belang om de samenstelling van vraag en aanbod afzonderlijk te beschouwen.

Een uitstekend handvat is het model van Mortensen⁸. In de arbeidsmarkt van Mortensen zijn werkzoekenden met uiteenlopende kwalificatieniveaus op zoek naar een voor hun niveau passende baan. Ondernemers vervullen de rol van prijszetter: zij bepalen het loon dat zij bereid zijn te betalen. Een hoger loon kost hen vanzelfsprekend meer, maar daarvoor in de plaats kunnen ze beter gekwalificeerde arbeidskrachten krijgen. In dit spanningsveld zoekt de ondernemer naar een optimum. Onvoldoende gekwalificeerde werkzoekenden worden afgewezen. Te hoog gekwalificeerde werkzoekenden accepteren de baan niet, omdat zij elders meer kunnen verdienen. De arbeidsmarkt werkt dus middels een combinatie van selectie door werkgevers en zelfselectie door werkzoekenden⁹.

In een evenwichtssituatie zullen de loonaanbiedingen voor verschillende soorten functies en (zelf)selectiecriteria van de marktpartijen zodanig zijn dat er een min of meer evenwichtige verdeling van werkzoekenden over functies ontstaat: de best gekwalificeerde werkzoekenden komen op de functies waar de hoogste eisen worden gesteld en alle werkzoekenden hebben gemiddeld ongeveer even lang nodig om een baan te vinden.

Zodra er echter een verstoring van het evenwicht optreedt, zullen beide partijen hun gedrag aanpassen. Anders dan in het algemeen evenwichtmodel zullen bij een daling van de vraag naar arbeid niet alleen prijzen, maar ook selectiecriteria worden aangepast: werkgevers worden selectiever (ze kunnen immers voor hetzelfde geld betere krachten krijgen), werkzoekenden worden minder selectief (ze hebben minder kans om een goede baan te krijgen). Waar in het Walrasiaanse model een algemene daling van de vraag naar arbeid alleen een algemene daling van het loonniveau veroorzaakt, wordt in dit model ook de allocatie van werkzoekenden over de verschillende typen functies beïnvloed. Dit is wat ik 'verdringing' noem: verschuivingen in de allocatie van arbeid die niet worden veroorzaakt door prijssignalen (veranderingen in loonvoeten), maar door hoeveelheidssignalen (veranderde beschikbaarheid van banen resp. werkzoekenden). Verschuivingen die het gevolg zijn van prijssignalen horen thuis in de grote familie de substitutie-effecten.¹⁰

Dit onderscheid tussen verdringing en substitutie wijkt duidelijk af van de manier waarop het begrip door Huijgen wordt gehanteerd. Bij Huijgen is iedere (neerwaartse) verschuiving van de opleidingsstructuur binnen een beroep een aanwijzing voor verdringing (ook wel: onderbenutting¹¹). In mijn visie kunnen dergelijke veranderingen ook het gevolg zijn van substitutieprocessen, namelijk als de loonverschillen tussen opleidingsniveaus afnemen. Er is slechts sprake van verdringing als deze verschuiving

⁸ Mortensen (1970); zie Teulings (1990a), paragraaf 2.5.

⁹ Salverda beweert ten onrechte dat in het model van Mortensen a) het loon exogeen is en b) zelfselectie van werkzoekende geen rol speelt, zie zijn reactie p. 72. De zelfselectie van werkzoekenden komt tot uiting in de hoogte van het reserveringsloon: banen beneden een bepaald loonniveau accepteert men niet omdat men elders betere banen kan krijgen. Bij een daling van het aantal vacatures daalt dus het reserveringsloon, Teulings (1990 a), pp. 26-30.

¹⁰ Vergelijk de kenmerken van verdringing zoals weergegeven in Teulings (1990a), p.5.

¹¹ Huijgen (1989)

het gevolg is van hoeveelheidssignalen, i.c. de overvloedige beschikbaarheid van hoger opgeleide arbeidskrachten. Hier ligt ook de voornaamste meerwaarde van mijn onderzoek ten opzichte van het baanbrekende werk van Huijgen: in mijn onderzoek wordt aannemelijk gemaakt dat de verschuivingen in de opleidingsstructuur goeddeels kunnen worden verklaard uit de hoge werkloosheid¹².

Op de keeper beschouwd grijpt Huijgen's begrip 'onderbenutting' terug op het naïeve model van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Onderbenutting laat zich alleen definiëren ten opzichte van een of andere objectieve standaard van de kwalificaties die nodig zijn voor de vervulling van een bepaalde functie. Een dergelijke standaard bestaat alleen wanneer er een één-op-één relatie is tussen beroepen en opleidingen. Deze gedachte is door Van Hoof en Dronkers terzijde geschoven als het naïeve model¹³.

Het onderscheid tussen verdringing en substitutie heeft belangrijke beleidsimplicaties. Indien men louter oog heeft voor substitutie effecten dan is de diagnose van de huidige werkloosheid eenvoudig gesteld: de concentratie van de werkloosheid onder lager opgeleiden en migranten duidt op verkeerde relatieve prijzen, dat wil zeggen te geringe loonverschillen tussen verschillende soorten arbeidskracht. Het beleid moet dus worden gericht op vergroting van de loonverschillen. Dit is wat de afgelopen jaren is nagestreefd.

Indien men de mogelijkheid van verdringing onder ogen ziet, dan is de concentratie van werkloosheid onder lager opgeleiden het gevolg van een macro economische verstoring: doordat werkgevers en werkzoekenden hun (zelf)selectiecriteria na verloop van tijd aanpassen, komt het werkloosheidsrisico vooral terecht bij de minst gekwalificeerde groepen. In principe is een beleid gericht op een algemene verhoging van de vraag naar arbeid dus voldoende om de werkloosheid onder lager opgeleiden op te heffen. Er is geen reden te veronderstellen dat de relatieve lonen niet in evenwicht zijn. De concentratie van werkloosheid onder lager gekwalificeerden kan volledig zijn veroorzaakt door de macroeconomische verstoring.

Verdringing werkt dus asymmetrisch. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van het omgekeerde geval, een overspannen arbeidsmarkt. Als er voor een bepaald type baan geen arbeidskrachten met een bepaald kwalificatieniveau meer beschikbaar zijn, dan zullen lager gekwalificeerde krachten worden aangetrokken, nooit hoger gekwalificeerde. Hoger gekwalificeerden kunnen immers betere banen krijgen. In de jaren zestig deden de tekorten de arbeidsmarkt zich het scherpst voelen in de laagste functies: daarvoor werden vervolgens gastarbeiders aangetrokken.

Zeer interessant is in dit verband de observatie van Salverda dat het aandeel van laag gekwalificeerden in de werkloosheid oploopt in de opgaande fase¹⁴. In feite is dit een

¹² Kok (1988) heeft een dergelijke samenhang aannemelijk gemaakt voor de markt voor bouwvakarbeiders, eveneens door gebruik te maken van regionale werkloosheidsverschillen.

¹³ Van Hoof en Dronkers (1980). De berekeningen van Salverda weergegeven in Tabel 1 zijn ook gebaseerd op deze gedachte: voor ieder functieniveau bestaat een "bijpassend" opleidingsniveau.

¹⁴ Hier geoperationaliseerd als 'personeel in algemeen dienst' volgens de registratie van arbeidsbureaus, TPE 13/4 p. 77.

ondersteuning van de verdringingshypothese: hier komt een verschijnsel aan het licht dat in een statische analyse van verdringing buiten beschouwing blijft. In de neergaande fase worden grote groepen werkloos. In het begin van de opgaande fase vinden de best gekwalificeerden als eerste werk. Pas als die voorraad is uitgeput, komen de minder gekwalificeerden aan bod. Vandaar dat aan het begin van de opgaande fase het aandeel lager gekwalificeerden in de werkloosheid eerder toe- dan afneemt¹⁵. De door Salverda gepresenteerde cijfers zijn een aanwijzing dat zich ook na de recessies van 1952, 1958 en 1967 al verdringingsverschijnselen hebben voorgedaan. Ook het beruchte verschijnsel van "de harde kern onder de werkloosheid" kan hiermee worden verklaard. Alleen bij aanhoudende groei van de werkgelegenheid zal deze kern verdwijnen.

Het rekenvoorbeeld in Tabel 1 kan een en ander verduidelijken. Ik onderscheid daarin twee soorten arbeid, hoog en laag gekwalificeerd. In periode 1 zijn instroom en uitstroom in evenwicht. De lager gekwalificeerde zijn oververtegenwoordigd in de werkloosheid, omdat zij als ze een baan hebben een groter kans hebben om werkloos te worden en omdat zij als werkloze een kleinere kans hebben werk te vinden. De tweede periode is de neergaande fase: de kans om werkloos te worden is voor beide groepen verdrievoudigd, de kans om een baan te vinden is met twee derde teruggebracht. De derde periode is de opgaande fase: de kans om werkloos te worden respectievelijk een baan te vinden zijn weer teruggebracht naar het niveau van periode 1. Het opmerkelijke verschijnsel is dat in de neergaande fase het aandeel van de lager gekwalificeerde zowel in de werkgelegenheid als in de werkloosheid daalt. In de opgaande fase geldt het omgekeerde. Dit is het gevolg van het feit dat de werkloosheid onder lager gekwalificeerden in periode 1 hoger is dan onder hoger gekwalificeerden.

De veronderstellingen in dit voorbeeld zijn vanzelfsprekend min of meer arbitrair (maar beslist niet onzinnig); in mijn proefschrift wordt bijvoorbeeld aannemelijk gemaakt dat de kans op een baan voor migranten in de neergaande fase meer dan evenredig afneemt. Het dynamische effect wordt daardoor verder versterkt.

	periode 1			periode 2			periode 3		
	hoog	laag	% laag	hoog	laag	% laag	hoog	laag	% laag
totaal	100	10	10						
werkend	90	7	7	78	4,2	5	84	5,6	6
werkloos	10	3	23	22	5,8	21	16	4,4	22
in %									
baanvindkans	45	35		15	12		45	35	
ontslagkans	5	15		15	45		5	15	

Salverda onderscheid twee oorzaken voor verdringing: onvoldoende loonaanpassing en discriminatie¹⁶. Zelf zou ik de term 'onvoldoende loonaanpassing' niet snel gebruiken: verdringing is zoals gezegd niet zozeer het gevolg van onvoldoende aanpassing in de (relatieve) lonen, maar het gevolg van een macro-economische aanbodoverschot. Het onderscheid dat Salverda maakt is echter zeker van belang: als werkgevers voor een

¹⁵ Het is mij overigens onduidelijk waarom Salverda dit verschijnsel behandelt onder het kopje 'Conjunctuur en structuur'.

¹⁶ Zie zijn reactie, TPE 13/4, p. 71 en later p.73

bepaalde baan met een vastgesteld loon mogen kiezen tussen verschillende soorten arbeidskrachten, waarom prefereren ze dan de één boven de ander? Is dat omdat de een productiever is¹⁷ of omdat de werkgever een afkeer heeft van bepaalde groepen werzoekenden. In het laatste geval is er sprake van discriminatie.

Het belangrijke punt is hier dat in een neo-klassieke arbeidsmarkt zonder werkloosheid discriminatie niet kan bestaan: als alle werkgevers een afkeer hebben van migranten dan daalt hun loonvoet. Er is dan allicht één werkgever die zich over zijn racistische voorkeuren heenzet en alleen migranten in dienst neemt. Hij kan aldus een kostenvoordeel behalen en daardoor andere ondernemers wegconcurreren. In een arbeidsmarkt waarin de lonen niet zorgen voor marktevenwicht werkt dit mechanisme echter niet: een ondernemer kan daar kosteloos en dus ongestraft discrimineren. Vandaar dat discriminatie op de arbeidsmarkt vooral toeslaat bij hoge werkloosheid¹⁸.

Salverda en ook De Grip hebben mij verweten dat ik, zeker in het empirische deel van mijn proefschrift, alleen oog heb voor verdringing als een conjunctureel verschijnsel. Hoewel ik onmiddellijk toegeef dat mijn woordgebruik niet altijd even helder is,¹⁹ ben ik het met deze aantijging niet eens. De vraag is niet zozeer of ik de mogelijkheid van structurele verdringing al dan niet onderken, maar vooral wat men daaronder verstaat. Zoals gezegd is in mijn visie hoge ('boven-natuurlijke') werkloosheid een onontbeerlijke voorwaarde voor het optreden van verdringing²⁰; een overvloedige aanbod is de motor die het verdringingsproces op gang brengt. In het model van Mortensen is verdringing louter een conjunctureel verschijnsel, omdat op lange termijn de krachten van vraag en aanbod de noodzakelijke aanpassingen van relatieve prijzen (nl. een algemene loondaling) tot stand brengen, waardoor de boven gemiddelde werkloosheid verdwijnt. Mocht om welke reden dan ook de werkloosheid niet terugkeren naar zijn evenwichtswaarde, dan zal verdringing een structureel karakter dragen.

De vraag of verdringing een structureel of een conjunctureel karakter heeft is dus afhankelijk van de vraag of de werkloosheid structureel of conjunctureel is. In het afgelopen decennium is op dit punt veel nieuw empirisch materiaal aangedragen. Toegegeven, de werkloosheid is sinds het hoogtepunt rond 1985 geleidelijk aan teruggelopen. Men kan volhouden dat de economie op weg terug is naar zijn 'natuurlijke werkloosheidsvoet'. Het tempo waarin deze daling zich heeft voorgedaan is echter niet zodanig dat we in het vervolg vol vertrouwen de mogelijkheid van structurele werkloosheid buiten beschouwing kunnen laten²¹.

17 Voor 'productiever' kan men ook lezen 'naar verwachting productiever'; statistische discriminatie valt hier dus ook onder.

18 Dit is een belangrijk inzicht uit de efficiëncie wage theorie. Dit punt wordt uitgewerkt in Teulings (1990a), paragraaf 2.7.

19 Zo gebruik ik het woord 'conjunctuur-indicator' waar ik eigenlijk 'arbeidsmarkt-indicator' bedoel.

20 Salverda lijkt dat met mij eens te zijn, zie zijn commentaar, TPE 13/4, p 71

21 Vergelijk de discussie in Teulings (1990b) en Teulings (1990a), par 1.4.

2 Diverse punten

Tot zover de uiteenzetting van de hoofdlijn in mijn proefschrift. In deze paragraaf wil ik in gaan op een aantal losse bezwaren van Salverda. Ik zal niet trachten terechte kritiek op beperkende veronderstellingen te weerleggen. Bij empirisch onderzoek zijn dergelijke veronderstellingen meestal onvermijdelijk. Of ik lonen nu opberg onder ceteris paribus of dat ik ze expliciet constant houdt, het netto effect is hetzelfde²²; ik moet hun invloed noodgedwongen buiten beschouwing laten, hoe spijtig dat ook is. Alleen daar waar ik mij onheus bejegend voel, zal ik Salverda van repliek dienen. Het verbrokkelde karakter van mijn proefschrift zal ik evenmin trachten te weerspreken. Salverda's inschatting, dat ik nog een appeltje te schillen had met de zoektheorie, is in grote lijnen juist²³. Het appeltje was goeddeels geschild, dus waarom het nog langer laten rotten?

In mijn proefschrift beperk ik mij tot de 'onvrijwillig' werkzoekenden (en de daarmee corresponderende baanvinders). Hieronder versta ik alle werkzoekenden behalve degenen die vrijwillig (dus niet vanwege - dreigend - ontslag) van baan veranderd zijn. Alleen de vrijwillige baan-baanmobiliteit blijft dus buiten beschouwing²⁴. Salverda verwijt mij dat ik alleen het zoeken van werk door werklozen in beschouwing neem.²⁵ Dat is dus onjuist: ook intreders (schoolverlaters of dienstplichtigen), herintreders en degenen die onvrijwillig van baan veranderen worden in de beschouwing betrokken. Salverda merkt vervolgens terecht op dat er een interactie bestaat tussen de baanvinkansen van vrijwillig en onvrijwillig werkzoekenden. Het is ongetwijfeld beter om beide in één simultaan model te beschouwen, maar het lijkt me niet strikt noodzakelijk²⁶.

Veel belangrijker dan beide vorige kwesties is echter de vraag van Salverda hoe sterk mijn empirische aanwijzingen voor het optreden van verdringing feitelijk zijn. Zijn betoog geeft de indruk dat mijn argumenten hem niet volledig duidelijk zijn: Tabel 6/12 voldoet in zijn ogen niet als bewijs; de enige aanwijzing voor verdringing zou te vinden zijn in de simulaties in Tabel 6/13 en 6/14 (p.75). De bewuste simulaties zijn echter gebaseerd op de resultaten in Tabel 6/12; accepteer je het bewijs uit de simulaties, dan moet Tabel 6/12 ook als zodanig voldoen.

De verwarring komt vermoedelijk voort uit het feit dat je op twee manieren naar verdringing kunt kijken. Men kan beroepen als uitgangspunt nemen en analyseren wat welke werkzoekenden onder verschillende arbeidsmarktomstandigheden in dat beroep terecht komen; als verdringing optreedt zullen zij in een ruime arbeidsmarkt hoger

²² Zijn commentaar TPE 13/4 pp. 73-74.

²³ Zijn commentaar TPE 13/4 p. 69

²⁴ In 1985 was dit 23% van de baanvinders, zie Teulings (1990a), paragraaf 4.2. Dit aandeel is veel kleiner dan Salverda suggereert. In deze paragraaf wordt tevens de motivering gegeven voor het buiten beschouwing laten van vrijwillige mobiliteit.

²⁵ Zijn commentaar TPE 13/4 p.72

²⁶ Salverda veronderstelt dat van de baanvinkansen door het buiten beschouwing laten van vrijwillige mobiliteit extra worden vertekend, omdat vrijwillig werkzoekenden veel makkelijker stoppen met zoeken zonder een baan gevonden te hebben. Aangezien ik geen baanvinkansen voor vrijwillig werkzoekenden schat, kunnen deze schattingen ook niet vertekend zijn.

gekwalificeerd zijn. Men kan echter ook omgekeerd vanuit werkzoekenden redeneren en nagaan welke soort banen zij kunnen krijgen; als verdringing optreedt zullen werkzoekenden in een ruime arbeidsmarkt banen op een lager functieniveau krijgen: de kans op een baan in een 'lager' beroep neemt toe ten opzichte van de kans op een baan in een 'hoger' beroep. Beide effecten zijn in principe elkaars spiegelbeeld; beide benaderingen lenen zich dus voor een analyse van verdringing. In mijn proefschrift kies ik voor de tweede benadering²⁷. Salverda meent ten onrechte dat alleen de omgekeerde benadering een afdoende bewijs voor verdringing is. (p. 75)

De rangorde van beroepen in Tabel 6/12 is op deze gedachte gebaseerd. Als de spanning op de arbeidsmarkt toeneemt, stijgt de kans op een baan in een beroep bovenaan in de rangorde ten opzichte van de kans op een beroep onderaan in de rangorde. Bij deze analyse controleer ik steeds voor de kenmerken van de werkzoekende. De coëfficiënten hebben dus louter betrekking op het effect van de spanning op de arbeidsmarkt, niet op het effect van persoonskenmerken als leeftijd, geslacht en opleiding. Als verdringing optreedt dan moeten 'lage' beroepen onderaan en 'hoge' beroepen bovenaan staan. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn²⁸. De verdringingseffecten in Tabel 6/13 en 6/14 zijn het rechtstreekse gevolg van deze 'rangorde' effecten.

Salverda wijst terecht op een andere mogelijke verklaring voor dit effect, namelijk dat er een verschuiving in de samenstelling van de vraag naar arbeid heeft plaatsgevonden: in een laag conjunctuur zouden er minder vacatures in beroepen met lage kwalificatie-eisen vrijkomen²⁹. In mijn proefschrift heb ik op één plaats getracht voor dit effect te corrigeren door het aantal vacatures per beroep op te nemen³⁰. Deze analyse bevestigen de verdringingshypothese, maar de waarde van dit resultaat is betrekkelijk omdat de data over het aantal vacatures per beroep niet erg betrouwbaar zijn. Uit andere bron zijn er echter sterke aanwijzingen dat de door Salverda voorgestelde aanwijzing slechts van ondergeschikt belang is³¹.

- 27 In Belderbos en Teulings (1990) hoofdstuk 6 is ook de omgekeerde benadering uitgewerkt. In mijn proefschrift heb ik me op de tweede benadering geconcentreert, omdat ik over gegevens per werkzoekende en niet per vacature beschik, door werkzoekende als uitgangspunt te nemen zijn veel gedetailleerdere conclusies mogelijk.
- 28 Bij deze conclusie zet Salverda een vraagteken. Er zijn inderdaad aanzienlijke verschillen tussen de door mij gevonden volgorde en de prestigeschaal van Ultee en Sixma. Deze zijn echter voor een belangrijk deel te wijten aan het feit dat de gehanteerde beroepsindeling niet goed aansluit. In enkele gevallen zijn kwantitatief nauwelijks relevante beroepen 'vreemd' gerangschikt, zoals maatschappelijk werkers bij mannen. Voor de grote meerderheid bestaat er echter een nauwe aansluiting tussen het niveau van een beroep en de rangorde in Tabel 6/12.
- 29 Salverda geeft als achterliggende verklaring dat de mobiliteit in het ene beroep conjunctuurgevoeliger is dan in het andere beroep. Een soortgelijke alternatieve verklaring is ook te vinden voor de door hem gepropageerde benadering. Een sterke daling van het aandeel van lager opgeleiden in een bepaald beroep kan te wijten zijn aan een wijziging van de samenstelling van het arbeidsaanbod. Salverda verwijst impliciet naar deze verklaring, als hij spreekt over 'opleidingsgaten' TPE 13/4 p. 70.
- 30 Teulings (1990a), paragraaf 6.9.
- 31 In de termen van Teulings en Webbink (1990) zou de alternatieve verklaring van Salverda tot uitdrukking moeten komen in het bedrijfstak- en het beroepenseffect, terwijl verdringing tot uitdrukking komt in het opleidingsstructuureffect. Het opleidingsstructuureffect blijkt in de periode 1979-1985 verreweg het grootste deel van de verschuiving in de samenstelling van de werkgelegenheid te verklaren, met name voor de laagste opleidingsniveaus.

Tot slot wil ik aandacht besteden aan de beoordeling van efficiency wage theorieën. Salverda vindt dit niet meer dan een nieuwe ad hoc redenering van de neo-klassieken om in het reine te komen met de voortdurende massawerkloosheid³². Twee kwesties zijn hierbij aan de orde. Ten eerste, in hoeverre zijn efficiency wage theorieën neo-klassiek en ten tweede, is de neo-klassieke theorie in de brede zin van het woord³³ een degenererend paradigma? Op beide punten verschil ik minstens gedeeltelijk met Salverda van mening.

Allereerst zijn lang niet alle varianten van de efficiency wage theorie zonder meer inpasbaar in de neo-klassieke theorie. Cruciaal voor efficiency wage theorieën is de onderbouwing van de veronderstellingen dat de produktiviteit van de werknemers toeneemt met het loonniveau. Sommige varianten daarvan laten zich perfect binnen de gebruikelijke neo-klassieke kaders beschrijven, zoals het disciplineringsargument en het argument gebaseerd op het terugdringen van het personeelsverloop. Met name de argumenten van Akerlof gebaseerd op teamgeest zijn echter niet of nauwelijks binnen een neo-klassiek raamwerk in te passen³⁴.

Het tweede punt betreft de waarde van de neo-klassieke methode op zich. Salverda en ik zijn het eens over het feit dat het neo-klassiek algemene evenwicht niet bestaat: het bestaan van werkloosheid is binnen dit model onverklaarbaar. Geheel volgens de wetenschapstheorie van Lakatos komen er vervolgens aanvullingen op de theorie om dit gat te dichten. Hoe moeten deze aanvullingen worden beoordeeld: zijn het ad-hoc hypothesen die dienen om binnen de theorie onverklaarbare verschijnselen onschadelijk te maken? Is de neo-klassieke methode een zinkend schip dat slechts blijft drijven door voor ieder gat een nieuwe stop te ontwerpen? Of is het neo-klassieke kader nog steeds produktief en levert iedere aanvulling op het bestaande model weer nieuwe inzichten op, die ook andere toepassingen hebben dan alleen het dichten van het gat waar zij oorspronkelijk voor ontworpen zijn?

Salverda opteert voor de eerste optie en hij staat daarin beslist niet alleen³⁵. Ik ben dat niet met hem eens. De recente aanvullingen op de neo-klassieke theorie geven veel nieuwe inzichten. De conclusies uit deze nieuwe modellen zijn veel genuanceerder dan het bijna apologetische algemeen evenwichtsmodel; onder tal van omstandigheden blijken markten niet efficiënt. De neo-klassieke methode biedt nog steeds een uitstekend kader voor de analyse van economische verschijnselen.

Neem als voorbeeld het gegeven dat lonen slechts zeer partieel op marktverhoudingen reageren. Binnen het institutionele kader wordt dit gegeven vaak verwerkt door de loonstructuur simpel als exogeen buiten de theorie te stellen. De efficiency wage theorie biedt een kader voor de vraag waarom werkgevers de lonen niet verlagen als er sprake is van een aanbodoverschot. Hoe succesvol dit kader is zal de toekomst moeten

³² Zie zijn reactie, TPE 13/4 p. 69.

³³ Ik bedoel hier alle modellen waarin gewerkt wordt met de aanname van rationeel handelende individuen of organisaties die een doelfunctie (winst, nut) maximaliseren onder nevenvoorwaarden, eventueel door rekening te houden met het gedrag van hun concurrenten.

³⁴ volgens Akerlof (1982) vinden werknemers het vooral van belang dat zij binnen de organisatie fair worden behandeld. Dit verklaart waarom loonverschillen in een organisatie binnen zekere grenzen moeten blijven en waarom niet alleen degenen met marktmacht profiteren van de voorspoed van een bedrijf.

³⁵ Zie bijvoorbeeld Doeringer en Piore in het voorwoord bij de tweede druk van hun klassieke standaard werk, Doeringer en Piore (1971)

uitwijzen. In mijn ogen is het buiten de theorie plaatsen van dit vraagstuk echter minder aantrekkelijk dan een poging tot verklaring.

4 Implicaties

Tot slot wil ik een aantal implicaties van de onderzoeksresultaten bespreken.

De belangrijkste implicatie is al uitgebreid aan de orde geweest: in een ruime arbeidsmarkt zal de werkloosheid zich altijd concentreren bij de minst gekwalificeerde werkzoekenden. Dat is geen gevolg van te kleine loonverschillen tussen kwalificatieniveaus, maar van de (zelf)selectie processen die zich bij een aanbodoverschot doen gelden. Deze concentratie van werkloosheid verdwijnt vanzelf zodra het evenwicht op de arbeidsmarkt zich herstelt. Salverda heeft aan deze analyse een dynamisch element toegevoegd: de minst gekwalificeerden zijn de laatsten die van economisch herstel profiteren. Vandaar dat het aandeel juist toeneemt. Het heeft nauwelijks zin om vergroting van de loonverschillen na te streven, bijvoorbeeld door verlaging van minimum(jeugd)lonen³⁶.

Vanuit deze achtergrond kan men vraagtekens plaatsen bij de recente 'law and order' benaderingen van de werkloosheid. Ik ben een groot fan van evenwicht tussen rechten en plichten. Hoge boetes voor zwart rijden en waterdichte snelheidscontroles vind ik prima. In het onderhavige geval lijkt enige terughoudendheid echter op zijn plaats. Het merendeel van de laaggekwalificeerde werkzoekenden, en met name de migranten onder hen, had in de afgelopen jaren geen schijn van kans op de arbeidsmarkt. Dat het aandeel in de werkloosheid eerder toe- dan afneemt, past in deze analyse. Het heeft dan ook weinig zin om deze groep nu aan te spreken op plichten die ze met de beste wil van de wereld niet waar kunnen maken.

De onderzoeksresultaten laten zien dat vooral de arbeidsmarktpositie van migranten ernstig is verzwakt door de crisis aan het begin van jaren tachtig. Vrouwen en migranten worden ten onrechte in één adem genoemd; hun problemen op de arbeidsmarkt zijn verschillend. Vrouwen komen relatief gemakkelijk aan een baan; hun probleem is dat zij nauwelijks toegang hebben tot hogere functies. Voor migranten is het veroveren van een baan in de meeste gevallen al een onoverkomelijk probleem.

In de publieke discussie over sociaaleconomisch beleid is het gemeengoed dat over voor- of tegenspoed goeddeels wordt beslist door het scholingsniveau van de beroepsbevolking³⁷. De overeenstemming over dit onderwerp is zo groot, dat men de juistheid van deze opvatting nauwelijks durft te betwijfelen. Deze en andere onderzoeksresultaten geven daar echter aanleiding toe. Voor de discussie is het van belang om onderscheid te maken tussen scholing als instrument voor bestrijding van de werkloosheid en scholing als middel ter vergroting van de welvaart in het algemeen.

Ten aanzien van het eerste punt: als selectieprocessen er per definitie toe leiden dat het lot van werkloosheid wordt toebedeeld aan de minst gekwalificeerden, dan heeft het weinig zin om de werkloosheid te bestrijden door deze groep beter te kwalificeren. Er

³⁶ Vergelijk Salverda (1989) en Mot en Teulings (1990)

³⁷ Vergelijk bijvoorbeeld Porter (1990).

zal immers altijd één groep zijn die het minst gekwalificeerd is. Langdurige werkloosheid holt de kwalificatie van de betrokkenen uit; een voordeel van scholing is dat de weggezakte kwalificaties kunnen worden opgepoetst. De concentratie van werkloosheid onder laaggekwalificeerden wettigt echter niet de conclusie dat scholing de oplossing is voor het werkloosheidsprobleem.

Ook voor het tweede doel, grotere nationale welvaart, kan men zich afvragen of scholing de sleutel tot succes is³⁸. Het onderscheid tussen verdringing en substitutie is daarbij van ondergeschikt belang. Huijgen (1990) laat zien dat vergelijkbare functies door steeds hoger opgeleiden worden vervuld, Corpeleijn (1987) laat zien dat de lonen van academici achterblijven bij die van de beroepsbevolking. Deze gegevens duiden erop dat behoefte aan hoger opgeleiden verzadigd is. Er is vraag naar bijscholing in de loop van de beroepsloopbaan. Of er echter behoefte is aan een gemiddeld langer durend initieel onderwijs valt te betwijfelen. Vroeg of laat zal de vraag naar de legitimatie van de uitgaven voor initieel onderwijs aan de orde komen.

Literatuur

- Akerlof, G.A. (1982), 'Labor contracts as partial gift exchange' in: *Quarterly Journal of Economics*, pp. 543-569
- Bekkering, J.M., J.S. Cramer en M.J. Ghering (1988), 'De werkgelegenheid per beroepsgroep', SEO-rapport nr 218, Amsterdam
- Belderbos, R.A., C.N. Teulings (1988), 'Kansen op werk, een analyse van verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt', SEO-rapport 226, Amsterdam
- Belderbos, R.A., C.N. Teulings (1989), 'A new interpretation of the relation between unemployment and vacancies', Research Memorandum 8904, SEO, Amsterdam
- CPB (1987), 'De arbeidsmarkt naar opleidingscategorie 1975-2000', Werkdocument 17, 's-Gravenhage
- Corpeleijn, A.W.F. (1987), 'Verdiende lonen van werknemers met verschillende opleiding', 1985 : *Supplement bij de Sociaal Economische Maandstatistiek no. 8*, CBS Voorburg
- Doeringer, P.B. en M.J. Piore (1971), 'Internal labor markets and manpower analysis', Health Lexington Books, Lexington
- Kok, K. (1988), 'Verdringing op de bouwmarkt', EIB, Amsterdam
- Dekker, R.J.P., A. de Grijp, J.A.M. Heijke (1988), 'Een verklaring van de beroepsstructuur van bedrijfstakken', ROA, W-2, Maastricht
- Grijp, A. de (1990), 'Verdringing op de arbeidsmarkt' in: *ESB*, p. 712
- Huijgen, F. (1989), 'De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel III', OSA, V 33, Den Haag
- Hoof, J.J. van en J. Dronkers (1980), 'Onderwijs en arbeidsmarkt: Een verkenning van de relatie tussen onderwijs, arbeidsmarkt en arbeidssysteem', Van Loghum Slaterus, Deventer
- Mortensen, D.T. (1970), 'Job search, the duration of unemployment and the Phillips curve' in: *American Economic Review*, pp. 847-862

³⁸ Zie voor een uitgebreide discussie Wielers en Glebbeek (1990). In hun ogen is het argument voor meer scholing dat reesteert vooral dat een surplus aan scholing het innovatievermogen van organisaties vergroot.

- Mot, E.S. en C.N. Teulings (1990), 'Minimumjeugdloon en werkgelegenheid' in: *ESB*, pp. 1047-1050
- Pissarides, C.A. (1987), 'Search, wage bargains and cycles' in: *Review of Economic Studies*, pp. 473-483
- Porter, M.E. (1990), *The competitive advantage of nations*, McMillan Press, London
- Salverda, W. (1989), 'Minimumloon en werkloosheid', in: *ESB*, pp. 716-719
- Salverda, W. (1990), 'Verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt' in: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, nr 2, pp. 4-18
- Teulings, C.N. (1990a), 'Conjunctuur en kwalificatie', Proefschrift, SEO-rapport nr 247, Amsterdam
- Teulings, C.N. (1990b), 'Hysterese en het determinisme in de economie' in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, nr 13/1, pp. 54-61
- Teulings, C.N. en M.A. Koopmanschap (1989), 'An econometric model of crowding out of lower education levels' in: *European Economic Review*, Volume 33, pp. 1653-1664
- Teulings, C.N., H.D. Webbink (1990), 'Verschuivingen in werkgelegenheidsstructuren' in: *ESB*, pp. 469-472
- Wielers, R. en A. Glebbeek (1990), 'Worden we écht te slim voor ons werk? Drie interpretaties van Huijgen' in: *Mens en Maatschappij*, pp. 271-288